

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕВРЕЈИ

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
- Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
- Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
- Др Катарина Мелић, редовни професор (Крагујевац)
- Др Богуслав Зјелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
- Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
- Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
- Др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига II/2

ЈЕВРЕЈИ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

1

Часлав В. НИКОЛИЋ

БАРКА И АУТОПОЕТИКА: СИМБОЛИЧКЕ ФОРМЕ
ВОДЕ, ПЛОВИЛА И ПУТОВАЊА У СТАРОМ ЗАВЕТУ И У
РОМАНУ О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 9

Никола З. ПЕУЛИЋ

ТРАНСФОРМАЦИЈА БЕСТИЈАРИЈУМСКОГ КОМПЛЕКСА
СТАРОЗАВЕТНЕ КЊИГЕ ПРОРОКА ЈОНЕ У РОМАНУ
О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 29

Ђорђе Р. РАДОВАНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСТВО КАО „ЧЕТВРТИ СВЕТ” АНДРИЋЕВЕ ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ / 39

Снежана С. БАШЧАРЕВИЋ

ПЛАЊАЊЕ КРИВИЦЕ (ПЕТ ЈЕВРЕЈСКИХ ЛИКОВА
У АНДРИЋЕВИМ ПРИПОВЕТКАМА) / 57

Сања В. ГОЛИЈАНИН ЕЛЕЗ

ПРОЦЕСУАЛНА ДУХОВНОСТ ЈЕВРЕЈСКЕ ТЕМЕ
У АНДРИЋЕВОЈ ПОЕТИЦИ (ИСТИНЕ) КАО ВИД
ОНТОЛОГИЗАЦИЈЕ ХРОНОТОПА ГРАДА / 67

Марија М. ШЉУКИЋ

ПОЈЕДИНАЧНО И КОЛЕКТИВНО ПАМЋЕЊЕ КАО ПОЕТИЧКА
КОНСТАНТА У ЈЕВРЕЈСКИМ ПРИЧАМА ИВЕ АНДРИЋА / 81

2

Анка Ж. СИМИЋ

ПСАЛМИ У СТАРОМ ЗАВЕТУ И СРЕДЊОВЕКОВНОЈ
АПОКРИФНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ / 91

Николина П. ТУТУШ

СЛИКА РАЈА У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ЦРКВЕНОЈ ПОЕЗИЈИ / 101

Предраг З. ПЕТРОВИЋ

БОГОДЕЈСТВЕНА СВЕДОЧАНСТВА БИБЛИЈСКИХ ИДЕОГРАМА / 117

Ђорђе М. ЂУРЂЕВИЋ

ПРЕЖИЦИ МАТРИЈАРХАТА У МАРИОЛОГИЈИ ПРАВОСЛАВНЕ
БОГОСЛУЖБЕНЕ ХИМНОГРАФИЈЕ / 129

Александра Д. МАТИЋ

КРАЉ СОЛОМОН У ЈЕВРЕЈСКОЈ И СРПСКОЈ
УСМЕНОЈ ТРАДИЦИЈИ / 145

Ана С. ЖИВКОВИЋ
ЈЕРУСАЛИМ У РЕЛИГИОЗНОМ ЕПУ ИСТОРИЈА О ПОСЛЕДЊЕМ
РАЗОРЕНИЈУ СВЕТАГО ГРАДА ЈЕРУСАЛИМА ВИКЕНТИЈА РАКИЋА / 165

Срђан В. ОРСИЋ
ЈЕВРЕЈИ У СРПСКОМ РОМАНУ 19. ВЕКА / 175

3

Василије К. МИЛНОВИЋ
СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ КАО ИЗВОР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ
И РАЗУМЕВАЊЕ ХОЛОКАУСТА: СРПСКИ И ЈЕВРЕЈСКИ
НАРАТИВ СТРАДАЊА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ / 185

Јелена Н. АРСЕНИЈЕВИЋ МИТРИЋ
СТРАДАЊЕ СРБА И ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ
ЈАСЕНОВАЦ ЉУБЕ ЈАНДРИЋА / 203

Krinka B. VIDA KOVIĆ PETROV
RETHINKING THE HOLOCAUST NOVEL IN YUGOSLAVIA: FROM HINKO
GOTTLIEB TO ALEKSANDAR PETROV'S LIKE GOLD IN FIRE / 225

Dubravka K. BOGUTOVAC
NOSAČ SAMUEL KAO NOSIVA SINEGDONA / 239

Andrijana A. NIKOLIĆ
RADOST I TUGA SAMOKOVLJINIХ ЈЕВРЕЈА / 247

Ђорђе Н. КЕБАРА и *Стеван М. МИЛОВАНОВИЋ* (Данијел Перахија)
СОЦИОКУЛТУРОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ БЕОГРАДСКИХ
ЈЕВРЕЈА У ЗБИРЦИ ПРИЧЕ СА ЈАЛИЈЕ ХАИМА С. ДАВИЧА

Мирјана М. БЕЧЕЈСКИ
ТО „ПОДМУКЛО ДЕЈСТВО БИОГРАФИЈЕ”:
ПРИПОВЕТКА „АПАТРИД” ДАНИЛА КИША / 277

Тамара М. ЉУЈИЋ
КАПО – ТИТУЛА НЕМОГУЋНОСТИ ПОСТОЈАЊА
ИЗМЕЂУ „МИ” И „ОНИ” / 287

4

Оља С. ВАСИЛЕВА
„ГРОЗНИЦЕ ЈЕДИНСТВА” СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА / 299

Александра В. ПАУНОВИЋ
ЈЕВРЕЈИ У ПОЕЗИЈИ РАШЕ ЛИВАДЕ: КОЛИКО НИСКО ДО БОГА? / 309

Сузана Р. БУНЧИЋ
ПРИПОВИЈЕДНЕ СТРАТЕГИЈЕ И ПРИЧА
У РОМАНУ ДОСИЈЕ ШЛОМОВИЋ / 325

Јована Б. КОСТИЋ
ЕФЕКАТ ХОЛОКАУСТА У РОМАНУ ГЕЦ И МАЈЕР ДАВИДА АЛБАХАРИЈА / 337

Марија С. ПАНТОВИЋ

„ОНЕ ГОВОРЕ СВОЈИМ ОДСУСТВОМ, ОНИМ ШТО НИКАДА
НЕЋЕ БИТИ”: О ПРИСУТНОМ ОДСУСТВУ У РОМАНИМА
ЦИНК И МАМАЦ ДАВИДА АЛБАХАРИЈА / 347

Дина М. ЛИПЈАНКИЋ

ИЗМЕШТЕНОСТ ИДЕНТИТЕТА У ЕГЗИЛУ И НОСТАЛГИЈА ЗА
ИДЕНТИТЕТОМ У СНЕЖНОМ ЧОВЕКУ ДАВИДА АЛБАХАРИЈА / 357

Александра В. ЧЕБАШЕК

ТРАГОВИМА СМРТИ У РОМАНУ АЛЕКСАНДРА
ХЕМОНА ПРОЈЕКАТ ЛАЗАРУС / 369

Gordana M. TODORIĆ

PROBLEM RAZGRANIČENJA SVETOVA
– SEMPER IDEM ЂОРЂА ЛЕБОВИЋА / 379

Миливоје В. МЛАЂЕНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСТВО ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ДЕТЕТА У РОМАНУ
SEMPER IDEM ЂОРЂА ЛЕБОВИЋА / 387

Зорица Н. МЛАДЕНОВИЋ

ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ ПЛУРАЛИТЕТ У ПЕСМИ
„ДО ВИЂЕЊА ДАНИЦЕ” РИЧАРДА БЕРЕНГАРТЕНА / 397

4

Оља С. ВАСИЛЕВА¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за проучавање језика и књижевности

„ГРОЗНИЦЕ ЈЕДИНСТВА” СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА

Моменат у ком „час промене, неосетно, / Занео се у почетно”, како песник каже у *Чуварима светиша*, јесте моменат додатног рашчињавања већ постављеног демона тражења у основе поезије и културне поезије Станислава Винавера. Експресионистички аксиом који исцртава стваралачке координате ван поезије равнотеже у „Манифесту експресионистичке школе”, у есејима (записима) са јеврејским културним темама и феноменима уобичајно је нови тип модерног склада, оног самоствореног, али и самопревазиђеног. Духовност јесте увек на средокраћу између великог механизма космичког и неискрпног точка земље, а за речено су доказ управо сви Винаверови (не)могући укротитељи хаоса. Винавер као неосимболистичка претеча враћања како феномена равнотеже тако и сумње у њу чита се као мислилац необично динамичне поезијске путање, али путање којом доминира круг; онај круг што описује духовну, културну и стваралачку мисао као прекид сна.

Кључне речи: култура, равнотежа, есеј, дух, Јевреји, техника одговарања, спојеви

Не видим руб видљиво:

Тек луде очи грознице

Тек мудри занос плавети.

Станислав Винавер

Ретко је примамљиво и примерено почети питањем у оваквој врсти текста, а у случају Станислава Винавера, доиста плодног, философски и стваралачки хетерогеног песника и есејисте одиста неопходно. Међутим, и то питање чим се осмисли и наметне више постаје питање о питању, као нека техника (не)одговарања самог Винавера, Јеврејина од кога се очекује да пише о Јеврејима. Стога: Зашто је основан доживљај Винавера као неосимболистичког претече, поред тога што је један од најплоднијих песника-есејиста које историја српске књижевности памти; поред тога што је сам Винавер предмет духовног, културног, и пре свега, језичког погледа неосимболиста у њиховим есејима? Оно што је више него јасно у полифоном делу Станислава Винавера то је да је овај стваралац, као пре њега Настасијевић, о коме са приврженошћу посвећеника у језик и музику (а то су две кључне речи и поезије и записа експресионисте о ком говоримо), остварио и оправдано заузео место онога који је утемељио нешто што се у историји српске модерне поезије и есејистике назива *померање*:

*После све већих и пространијих безграничних гоштво размака шта ми је остало?
Каква игра у одломке?* (Винавер 1965: 37, курзив аутора).

Ова прича-пролог у избору *Чувари светиша* из 1965. оригинално преузета из *Европске ноћи* (1952) резултат је зрелог Винавера, Винавера који је прошао све перипетије оглашавањем у другој половини двадесетих година двадесетог века кроз градска гласила тог времена на тему јеврејских духовних и културних

1 o.vasileva06@gmail.com

образаца. Тоном и сврхом записивани као наоко анти-ауто-поетика самог Винавера, како ћемо надаље видети, јеврејске теме сабране у избору књиге хармонијског наслова, *Укрочишћељи хаоса*, доносе лик новог песника и новог есејисте, есејисте атмосфере, наслућивања и додатног рашчињавања света и његових прилика. Можда зато и не чуди гомилање самопостављених питања, али не као плод естетичке несигурности, већ као последица убрзања које собом носи (јеврејска) синтеза, и то синтеза супротности. Одломак који смо издвојили, као какав антички вапај или естетичка провалија над којом је стваралачки запитан под утиском Бергсона, али и Бодлера, Малармеа и Валерија, на први поглед заводи читаоца. Зашто? Пре свега зато што се Винавер обраћа себи у некој врсти симболистички ретког експлицитног стваралачког самоогледања наговештавајући чист философски немир бића, померање у правцу који сам не прокламује. Та „игра у одломке“ као некаква шекспиријанска позорница супротна је Винаверовом језичком апарату где целина, каквом је један експресиониста доживљава, добија свој узлет случајним, природним и неусиљеним деловањем њеног ствараоца. Оваква флуидност и есејистичка везаност за природу, њене везе, односе и везове што потом улазе у књижевност, дух и биће, а подсећају на интуитивност једног Лазе Костића², за Винавера је стваралачка природност, време схваћено као борба космичког принципа коме несумњиво припада наслеђени естетички апарат на пољу равнотеже и хармоније, и земаљског хаоса што у себе упија и специфичан однос према прошлости. Тад скоро неосимболистички и проговара песник Винавер: „О, да би негде постала и била / Ван свих горчина крила / Равнотежа открића / Од пола до пола: / Све мора да плеше до бола“ (Винавер 1965: 185). Ова равнотежа открића, бол уметника да се ослободи античког, а уврхуњено модерног стваралачког принципа, што своју нову потврду и откриће добија управо у плодној поезији и есејистици већине песника српског неосимболизма, код Винавера присутна је у варијацијама. Један од теоретичара хармоније на почетку двадесетог века бележи да хармонија, односно равнотежа постаје лексема-помиритељка симболистички усмерених аутора, оних који идеју о песничкој уметности заснивају на алузијама и метафорама као модерним ентитетима у оквиру песничких техника и поетика (Иглфилд Хал 1915: 169). Винаверов бол свезан са музиком и равнотежом у наведеној песми, доследно је и теоријски доказан, кад:

„Огромне силе које су се држале у равнотежи почеле су се ослобађати. Природом се управљало, крманило, помоћу једног врло малог сплета сила. Највећи део енергије био је употребљен не за лепоту бивања, већ да једно спутава друго. Стога је могуће да је Бог могао бити једна не толико моћна битност, али која је била изнад равнотеже, и према томе управљала њоме. Чим су велике силе отпочеле да излазе из равнотеже, улога божанства постала је тежа.

[...] Докле год се излазак из равнотеже осећа болно, докле се год не може обедити у себи тежња ка равнотежи, све ће мучније бити ствараоцу“ (Винавер 2006: 21).

Есејистички недоследан однос према принципу равнотеже, парадоксалност бића које се налази у језгру стваралачког збивања, дисперзивност мисли што никад нису у истој тачки осовљује Винавера на оној мисаоној вертикали којом је лутао један Миљковић или пре њега Матић. Да је сврха Винаверовог писања трајност, а не завршеност, стварање а не створено, начин и поступак, грађење, а не грађевина, доказ је овај текст који се први открива кад год се помисли на

2 „Многа и најбезазленија наизглед сазнања романтичара остају и данас као основ нашег чак и научног трагања (наравно, и у поезији, као и увек!)“ (Винавер 1965: 74).

Винавера, текст „Манифест експресионистичке школе”. У наведеном одломку прво што се читаоцу открива јесте порекло песничког схватања појма равнотеже. Овај феномен код есејисте теоријски звучи, ако тако можемо рећи, више него што значи у естетичком смислу. Он је код Винавера принцип некадашњег закона на који се, деловањем богова није могло много утицати; равнотежа је сила као што је прошлост сила, као што је језик сила. Стога овај есејиста стваралачки лута, чак и у овом једном тексту између природног (животодајног) принципа равнотеже, између њене естетичко-поетичке и религиозне сврхе, између ње као историјске датости и ње као принципа покрета и померања, што добијамо у есејистичким поетикама Ивана В. Лалића или, касније, Борислава Радовића. Специфично рвање са равнотежом, којој Винавер очигледно придаје много значаја, у прећутаном песничком закону неосимболизма преточен је у рвање са језиком, што је есејистички, чак фикцијски опредмеђено посебно код Борислава Радовића. Зато је још интригантнији однос једног експресионисте према феномену равнотеже, јер је њему самом језик од пресудног духовног и стваралачког значаја, зато и не чуди што се у својим текстовима враћа „нашим везовима”, фолклору и његовом ритму, потом Настасијевићу у чије тумачење умеће врховно начело против ког есејистички жели истрајно да устане – склад, јер „велики духовни напор Настасијевића био је: да доведе у склад у своје бићу слутњу која није од овога света са сазнањем које је потпуно разложно” (Винавер 1965: 225). Управо ове квалификације једног истинског ствараоца који похрањује равнотежу у основе свог (језичког) стварања, потом музика његовог склада, као и музика нашег фолклора гура Винавера ка конституисању необичног склада који му је близак. Зато сам стаје раме уз раме са осталим песницима и есејистима у историји српске књижевности који су ревитализовали овај стваралачки феномен. Код расутог експресионисте, равнотежа је само један камен у огромном мозаику који се још незустављиво шири. Својим прећутаним односом према оваквим стваралачко-поетичким категоријама као да се приближава немачкој култури, народу средине како их сам назива. Међутим, чини се да се сам есејиста одваја од Гетеа о коме пише у духу синтезе немачке културе, јер је Гете према Винаверу желео да се одрекне почетка, да сасече у корену наметнути облик, али зато:

Вез и чипке, наше су, човекове прве победе над спољним и унутрашњим хаосом. Изнели смо га на видело. Оне личе на хаос, али хаос нису, ни у ком случају – него баш доследан ред и складна доследност. Везом је још првобитни човек пророчки наслутио данашње апстрактно доба [...] јер је срце космоса у заплету и расплету упредених сила, у склопу и расклопу узлета и отпора, који се усклађују (Винавер 1965: 206).

Зар се речено не односи на самог Винавера који остаје песнички трагалац за рашчињеним светом, његовим атомима, зглобовима и копчама, док у исто време жели да остане „недељиво цео”? Јер, истина је да „све је у Станислава Винавера у стању вечите, свепрожимајуће супротности” (Сувајцић 2015: 413); дакле, песник супротности дозива есејисту супротности, и обрнуто. Када један лексички апарат какав је Винаверов у његовим есејима, записима и полемикама почива на сарадничтву лексема „сила” и човек”, он логиком ствари почива на средњој вредности, на хармонији одређених чинилаца. Та хармонија није естетички чиста као у теорији Богдана Поповића, а није ни поетичко-теоријски принцип као у поезији неосимболизма, већ је нешто између ова два принципа. Равнотежа сама код Винавера постаје апстрактна, буди се као систем без система, као палимпсест што се превазилази али оставља понеки опипљив траг сличан многим

народима и државама којима есејиста посвећује доста редова. Отуд стваралачка опседнутост музиком сарадње између васионе и тврде земље, уосталом у реченом лежи порекло песникове потраге за пукотинама на чијим местима ће остати његови лични поруби и везови, као што се каже у песми „Освестићу људе“: „Кроз правило шаре, кроз занос поретка / Преболећу значај краја и почетка / Ускладићу прекрој и претанак бод” (исто: 165). Винавер је једноставно „био опсенар управо зато што је хтео да сакрије свој систем, да га потисне на што дубље дно свог бића, да га учини невидљивим, неосетним, али не само за нас, већ, још више, за самог себе” (Константиновић 1965: 8). Потискивање било каквог система у стварању овог експресионисте присутно је као уметничко начело, жеља и стваралачка пројекција (наслеђена од Малармеа), али оно стварно не може да опстане. Ако „све није у постојању – све постоји”, како изриче тумачећи Чурљанисово стварање (2015: 110), онда оно што постоји, то и опстаје. Доказ за то су две струје, два стваралачка хаоса у перу Станислава Винавера, онда кад у колизију, али и међусобни опстанак дођу „човек” и „сила”, космички хаос и земаљски ред. Ова наоко супротна стваралачка обележја јесу све оно што чини једног Немца. Њихова неопходна произвољност, њихова аморфност супротстављена је калуку у који су силом историје и друштвених прилика постављени Јевреји. Зато питање културне поетике Станислава Винавера постаје још интригантније, јер ако су Јевреји калуп, задати облик од ког есејиста жели да побегне, онда су његови текстови из ове целине доказ да важније од значења остаје трајање, динамика смењивања и прекрајања одређених доследности и аксиома. Уосталом, то је и сврха Винаверовог осврта на ционистичке конгресе, на традицију померања граница традиционалног ураво у оквиру секуларне ционистичке револуције (према Хартман 2000: X).

Да све постоји, како сам каже, доказ је клизање Винаверове мисли о сврси равнотеже што остаје база одакле се начиње нов пут, нова апстракција; система од ког се бежи али од кога све почиње. С обзиром на то да је код овог експресионисте значење заменила музика и звучање (које је, занимљиво, замерао Настасијевићу да је једнозначно), остао је тежак задатак да се у дискурзивној мисли сабере систем мишљења који би повезао истинску потрагу за духом времена и чисту поетику. Чини се да, поред тога што равнотежу као хеуристички знак жели да остави ван програма експресиониста, Винавер је доживљава као непотребну првотност, као почетак који треба укинути, онај „домамљен и уклет”, како се каже у песми „Кланац собом обузет” (Винавер 2005: 61); пре свега, пажљивом читаоцу се јавља мисао о знаку једнакости између равнотеже и хаоса:

Равнотежа је затварала готово све видике. Свака велика снага у њој је била маскирана, јер све велике снаге имају или изазивају противнике, и ми нисмо видели, услед хрвања и коштаца, оне који су били у том коштацу и у хрвању (Винавер 2006: 23).

Лако би се наведени редови могли лексички променити да још више одговарају правом ставу Станислава Винавера, јер се више односе на слух, на то шта равнотежа заглушује, него што би било потребно видети обресе јасноће, било учесника било неких историјских промена. Уосталом, тако су и стилски уобличени ови редови. Међутим, навешћемо и Винаверове ставове који делују супротним силама од изречених ставова, у тексту „Вече на океану”, са (сократовским) дијалогом песника и Океанове ћерке, кад „све се тако одстојања удружују, линије везују, фигуре продиру – а ипак је све пуно односа, све је обухваћено неким смислом, израженога или идућега у израз” (Винавер 1965: 42). Ова „равнотежа

открића” и „грозница јединства”, јер песник на једном месту у својој поезији и каже да је његова жеља, ипак, да буде цео, а целина и синтеза су два појма која трасирају појам равнотеже, доказ су Винаверовог „духа размештања”³, а не духа порицања. Тај дух размештања, дух промене што стоји наспрот узвишености која се код есејисте прво везује за равнотежу уводи у причу статус песникових текстова о јеврејском духу самоодржања.

Претходно истакнуте редове из „Манифеста експресионистичке школе” Станислав Винавер објављује само пар година пре текстова о јеврејским темама. Песниково чврсто везивање појма равнотеже за прошлост водило га је мишљењу да је равнотежа као принцип стварања равна калупу и форми, као што би на нивоу морфолошке организације песме то био сонет, на пример, а сам их пише. Чини се да текстови о јеврејским темама и култури долазе као аутоиронијски одговор на већину ставова и прогласа писаних неколико година раније. Основни (философски) проблем у Винаверовом схватању појма равнотеже лежи у чињеници да је он све време представља као материју, као нешто опипљиво, као нешто што има своју коначну дефиницију. Уосталом, као сами Јевреји. А Јевреји су, чини се, она „болна копча” светске историје без које се не може, она болна копча што „спаја две несојиве стихије”, јер „та болна копча то смо ми, то је наше лично ја, наше садашње ’сад’” (Винавер 1965: 164). Управо су Јевреји у Винаверову фасцинираност немачким темама, духовношћу и национализмом унели равнотежу у органско функционисање живота у послератној Немачкој; они су били онај потребни регулатор наметљиве поучности филма, позоришта и других уметности, „и зато су Јевреји у немачкој култури били потребни” (Винавер 2015: 207). Равнотежа открића, „грознице јединства”, суштински стваралачки кореспондирајуће са Лалићевом „грозницом знакова” како стварности тако и историје, смештају Винавера у центар самопостављене загонетке доследности ерудитне мисли којом управља подједнако откриће јединства и јединство открића (према Винавер 1965: 180). Зато скоро болно одзвања питање песника „каква игра у одломке” га чека кад је основна уметничка сврха представити целину. Таква једна целина, али одломак што одудара од мозаика есеја и расправа на тему уметности и духа стварања јесу текстови о Јеврејима, посебно интонирани, јер је Винавер у неколико наврата био оптуживан за негативистичко тумачење Јевреја и њихових светоназора. Оно што је чињеница која се не побија јесте да су за Винавера Јевреји симбол почетка, они су модерни Вавилон, онај што настоји да се поново изгради, што је посебно видно у песниковом тексту „Смрт или ускрснуће” са 16. ционистичког конгреса. „Јеврејски синтетички дух бесно гази ногама педагогију и складну поступност” (Винавер 2015: 349), нешто као и сама Винаверова полемика са Жидовском свијешћу⁴, базирана на неутемељеним нападима на експресионисту и његов став према јеврејском културном и духовном наслеђу.

Текстови о Јеврејима зато се уздижу као динамична, самостална целина међу одломцима о животу и уметности других народа и религија. Чињеница да је јеврејске теме и њихов дух стварања ставио у нешто што жели да оповргне и неутралише – равнотежу – може да утиче на Винаверову перцепцију уметности

3 „Данас ми улазимо у дух размештања, у дух струјања, у динамику хаоса, у револуцију израза и израженога” (Винавер 1965: 50).

4 „Друга је клевета – такође изашла у ЈС – да сам ја ишао, позиван по јеврејским домовима и нападао јеврејске великане. Ако су јеврејски великани Спиноза, Хајне, Бергсон, Ајнштајн, Фројд – онда је то гнусна лаж; ако ли су пак јеврејски великани они неписмени дрипци који су ме без потписа напали у ЈС, онда је ствар друга” (Винавер 2015: 352).

синтезе, али доприноси и не тако једноставном односу овог експресионисте према теорији хармоније, и то оне што је, по природи закона и историје, постала прво баш у музици. Познат по полемички интонираним текстовима, по одговорима на оптужбе, посебно у свом односу према јеврејској култури кроз полемике двадесетих година двадесетог века, Винавер је своју дубоку иронију према критичарима свих врста и профила сажео у текст „Уметник и дело”, где, уосталом, огорчен нападама на Растка Петровића и Исидору Секулић, сам каже:

„Са мном лично била је, бар што се тиче сасвим баналних карактеристика мало тежа ствар: јер физички се види да нисам ни болешљив а камоли дегенирик, а по годинама, сам прешао тек тридесету. И за мене су се сетили да сам Јеврејин. Сав арсенал отужних баналности: да су Јевреји деструктивни, сумњалице, нихилисте итд. употребљен је обилато” (Винавер 2006: 266).

Као бергсоновац посебног типа, Винавер се упркос својој жељи да верује у беспотребност и трагику равнотеже, налази на средокраћу културно-духовне средине простора у ком ствара и склада на ком је поникла прва уметност, а на чијим се основама оглашавају и модерни српски писци. Уосталом, зар сам Бергсон у својој теорији (стваралачке) еволуције није релативизовао покрет и стање, једне од две кључне речи самог Винавера, ако изузмемо било какве поетичке поделе унутар његовог стваралаштва, које су присутне, што је у литератури више пута утврђено? Уколико је античка равнотежа, коју Винавер и узима као естетичко мерило најчешће кад је спомиње, синоним за узвишеност, онда је она нешто недостижно и по природи неоствариво јер „да бисмо дошли до узвишеног, морали смо да одбацимо највећи део себе” (Винавер 1965: 158). Међутим, да ли заправо Винавер самерава тако ретроградно и анахроно употребљену лексему „узвишеност” са модерним стваралаштвом, или је посреди нешто друго? Чини се као да есејиста не жели у свој лексички апарат да уведе знак једнакости између равнотеже и духа промене, што би у теоријском смислу имало потпуно упориште управо у Бергсоновој теорији о целини и кретању, јер „у извесном смислу покрет је *више* него положаји и њихов ред, јер довољно је да га себи дамо, у његовој недељивој простоти, па да бесконачност узастопних положаја и њихов ред одједанпут буду дати, са нечим што више није ни ред ни положај већ нешто што је битно, а то је кретање” (Бергсон 1991: 58, курзив аутора). Зар то не значи да између два (замишљена) пола у књижевном стварању, као што су човек и сила делује кретање које је наднаравно, оно што доводи у сагласје и дијалог противречности од којих је Винаверово песничко-дискурзивно биће саткано? Или, другачије речено:

И све лакше,
Брже, даље
Отима се, даје, шаље
Пут лудила равнотеже
Недобрујно, недолетно.

Час промене, неосетно,
Занео се у почетно. (Винавер 2005: 25)

Она „игра у одломке” која је опхрвала Винаверов дух иначе склон травестији води га природно клизећи у просторе „лудила равнотеже”, у почетно, у вез и чипку народног стварања, а све то ипак препознато, „у настојању да досегне свехармонију и да певни свет изгради из осећања врховног склада” (Тешић 2005: 117). Наведени стихови српског песника као израз чистог поетичког прогласа и

у поезији и у есејима имају јасан циљ – пут равнотеже. На једном месту спојили су се и бесконачно кретање Станислава Винавера и равнотежа као обрис целине, и то оне недељивости бића о којој сам пева, оне амбивалентности у чијем окриљу је сама сврха Јевреја: „Писаће се о њима: јер су то Јевреји, творевина којој је историја досудила да постану крајње битни за толике проблеме, за толика решења” (Винавер 2015: 363). Растрзаност, несмиреност и амбивалентност што прати сенку модерних Јевреја на линији велике синтезе и духа промене, прихваћености и несхваћености доказана је, уосталом, и у Винаверовом осврту на књигу Сесила Рота, *Јевреји у култури човјечанства*. Довољна је чињеница што говори у прилог реченом, а то је да Рот једнозначно и једнострано простире јеврејски дух на поље израженог национализма, који потом потиरे дух револуционизма, са чиме се Винавер у самој сржи и поставци не слаже, али своје ставове не разлаже⁵. Оваква квалификација Винаверових есеја примећена је у перу Новице Петковића који је сам и осетио да „између многих парадокса који нас очекују у Винаверовим есејима и студијама један је нарочито незгодан. Док чита текст, човек се не може отети утиску да се најмање говори о ономе главном што је требало ближе размотрити” (1990: 12). Међутим, управо је у овоме квалитет Винаверових есеја и полемика, јер његова техника одговарања на самопостављена питања или на непријатне кореспонденције највише долази до изражаја као разнобојни мозаик унутар чијих пукотина читалац налази изузетне поетичке спојеве, грозничаве мисли у недостатку равнотеже, али и језовиту синтезу којом често управљају историја и природни закони. Уосталом, зар тако није и у самој Винавровој поезији? Неухватљив Винаверов лик као читаоца поетички га прећутано изграђује као жељено несталног, баш онако како у његовој поезији „складови иду до безвучне јаве” (Винавер 2005: 58), где остају сами јер су пркосили врховном начелу смисла за овог песника – звуку. Пошто су и есејистички у Винаверовом опусу гласови полифони, изводи се закључак што га читамо као проглас у једној од аутопоетичких песама, „Берач предела”, да су и складови безбројни и умножени („сваки час испне се нови врх, / Са сваког врха други је склад”).

Органски не тако полифони дух монотеизма ком припада и јеврејски народ, између осталих, отворио је пут есејисти да веже своје импровизовано предавање („Злочин и добротина монотеизма”) за њему блиске и природне естетичке теме, пре свега за грознице јединства, за целину и синтезу, али и за силу и човека. Динамика смењивања „јеврејске немирне стрепње да из свега увек створи синтезу и јединство (ма по коју крваву цену)” (Винавер 2015: 348–349) и хеленског покрета промене, смене облика, послужила је Винаверу као метафора за стварање једне другачије музике – не више оне јеврејски суморне, већ оне стваралачки несмирене, болно парадоксалне, какви су сами Јевреји, људи на граници. То је било и остало њихово „учешће у свету”, како каже Константиновић тумачећи читаво Винаврово биће – акција и покрет, несмиреност и Вавилонска кула са чијом старином једино упоређује Јевреје. Неопходно је истаћи да Винавер о јеврејским темама пише без патетике, критично, са историјским осећајем и осећајем за естетику, али са значењем које остављају у садашњости. Отуд фасцинираност овог есејисте модерним јеврејством, новим Вавилоном што ће остати своја целина

5 „Ако има Јевреја националиста, који су појединим европским народима створили империје, конзервативне идеологије, и мистичну поезију национализма, то ниуколико не потиरे чињеницу да има и много Јевреја, чувених револуционара. Цело неизмерно богатство, и величанствену компликацију јеврејске душе писав упрошћава, показујући да су Јевреји корисни, и само корисни, и претежно корисни” (Винавер 2015: 368).

управо због тумача који његово новостворено језгро разуме и чује. Као модерни агонични моменат за Јевреје открива се већ споменути ционистички конгрес са вечитом темом о месту и положају Јевреја и јеврејског (расутог) народа. Винаверови записи о говорницима на овом конгресу, пре свега су његов осврт на помаке у схватању укупности стварања, категорија око којих се ломи сам песник и есејиста. Тај дух размештања захватио је и „модерне“ Јевреје, у моменту кад „народ духа згадио се над духом. Не може више у духу да живи. Хоће прави, земаљски живот. И хоће праву земаљску смрт, јер до сада – у духу – није могао ни докраја да иживи живот, ни докраја да докучи и докрајчи смрт” (Винавер 2015: 365). Јевреји не желе више Бога, већ земљу, али земљу у буктању, у свеопштој екстази коју је есејиста на експресивно-есејистички начин и описао:

„Особина је јеврејске крви, и да се уживи у дух, у духовне заносе и циклоне, нарочито пак у велика струјања, која држе свет у напону страсти, љубави, схватања величине и јасновидости, у покретну ка све значајнијем, битнијем и животнојем. Особина јеврејске крви, тако схваћене, била би у томе: да стално себе превазилази. [...] Можда је половина целокупне екстазе која у свету живи – у Јеврејима” (исто: 369).

Ова природњена способност детектовања па изванредног опстајања у агоничним моментима Јеврејима је дала оно што и сам Винавер поезији – проналажење у грозницама знакова. И сам Винавер себе стално превазилази, или, да се послужимо речником песника европског симболизма, који су такође неисцрпно поезију промишљали, никада га не налазимо ни као песника ни као тумача на истој тачки. Као један у плејади модерних есејиста који имају своје опсесивне теме где се стапају поетички феномени са изванјезичким и историјским зазивима, и Винавер има свој троугао у који смешта сопствени дух тумачења. Јан Вјежбицки издваја управо један такав троугао, онај чије је заједничко име Књижевност, а потом у њеном окриљу кретање изванкњижевног смисла: „Књижевност са великим почетним словом јесте Култура (опет са великим словом), јесте Вредност (велико слово – опет), јесте Хуманизам (велико слово свакако) и то некњижевном, некултурном, нехуманистичком времену упркос” (Вјежбицки 1990: 73). И овакав коренски, агонични, а складни моменат сусрета силе и човека у перу Стјанислава Винавера у потпуности одговара метафоричким мислима Анрија Бергсона о сукобљавању кретања ствараоца и материје: стваралац у једном правцу, материја њему у сусрет (према 1991: 144). Винавер у једном правцу, равнотежа њему у сусрет. Код српског експресионисте, та тачка сусрета, тај моменат судара представља основни, тако хетероген и вишесмислен поетички принцип. Неухватљивост не бића већ његовог положаја у судару комсичког и земаљског принципа у ком су се историјски формирали Јевреји јесте оно што Винавера интересује као иницијално језгро промене. Тако, иако је сам јеврејски народ усавршио свој природно екстатичан дух, недуго потом долазе до момента потребе за његовим превазилажењем, претакањем екстазе у смисао, точењем смисла у крај, да би се поново дошло до покрета и прекрајања краја: „Да се сагледа, крај, последњи смисао – у свакој вези, стези, сплету, уплету, сржи, обузетости, складу – и да се сагледа после, преко тог краја, да се превазиђе и сам крај, и сама хармонија, и сам склад, и сама светлост бића, и сам мрак бића, и сам бол, и сама радост: да се превазиђе екстаза” (Винавер 2015: 371). Све у границама неисцрпног естетичког круга.

ЛИТЕРАТУРА

- Винавер 1965: С. Винавер, *Чувари светла*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска књижевна задруга.
- Винавер 2005: С. Винавер, *Звучни предео*, Београд: Чигоја штампа.
- Винавер 2006: С. Винавер, *Одбрана песничког модернизма*, Пожаревац: Центар за културу.
- Винавер 2015: С. Винавер, *Укромћенијељи хаоса: уметности, култура, наука*, Београд: Службени гласник, Завод за уџбенике.
- Вјежбицки 1990: Ј. Вјежбицки, „Винаверове поетике – питање књижевне идеологије и песничког стварања”, у: *Књижевно дело Станислава Винавера*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Пожаревац: „Браничево”, 73–81.
- Бергсон 1991: А. Bergson, *Stvaralačka evolucija*, Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Константиновић 1965: Р. Константиновић, „Винаверова минђуша”, у: С. Винавер, *Чувари светла*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска књижевна задруга, 7–33.
- Петковић 1990: Н. Петковић, „Винаверов опис епског десетерца и говорне мелодије”, у: *Књижевно дело Станислава Винавера*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Пожаревац: „Браничево”, 9–33.
- Сувајдић 2015: Б. Сувајдић, „Винавер и традиција или како упокојити игру”, у: *Поезија и модернистичка мисао Станислава Винавера*, Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 399–422.
- Тешић 2005: М. Тешић, „Шумна мисао Станислава Винавера”, у: Станислав Винавер, *Звучни предео*, Београд: Чигоја штампа, 113–135.
- Хал 1915: А. Eaglefield Hull, *Modern harmony*, London: Augener.
- Хартман 2000: D. Hartmann, *Israelis and the Jewish Tradition: An Ancient People Debatibng its Future*, London: Yale University Press.

“FEVERS OF UNITY” BY STANISLAV VINAVER

Summary

The aim of this paper is to read Stanislav Vinaver's essays and polemics within the theory of harmony – the ancient phenomenon in the world of literature as in the world of music, especially worshiped in Vinaver's poetic universe. This morphologically diverse field of modern theoretical questions which preoccupied modern Serbian poets, especially in the era of (neo)symbolism in the essays and poetry of Stanislav Vinaver, was posed as a cultural, spiritual, and historical question within the theoretical base of Henri Bergson. Therefore, the field of Jewish cultural themes rises in the opus of this writer as an intriguing field of anti-coherence.

Keywords: culture, harmony, essay, spirit, Jews, technique of responses, compounds

Olja S. Vasileva

